

ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА І МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН "ХАРКІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ"
ЦЕНТР ЄВРАЗІЙСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
"ДЕШТ-І КИПЧАК"

**Олександр
ГАРКАВЕЦЬ**

УРУМСЬКИЙ СЛОВНИК

Алма-Ата 2000

Олександр ГАРКАВЕЦЬ

**УРУМСЬКИЙ
СЛОВНИК**

Розташування урумських населених
пунктів на території Донецької й
Запорізької областей України

*Для орієнтації на карті підписані також обласний центр
Донецьк, райцентри Волноваха та Тельманове Донецької
області й Куйбишеве Запорізької області*

ГАРКАВЕЦЬ Олександр Миколайович. Урумський словник.—
Алма-Ата: Баур, 2000.— 632 стор.

Г 4602000000-0-0 Без оголошення
00(05)-97

ISBN 5-7667-3229-5

© О.М.ГАРКАВЕЦЬ, 2000

ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА І МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН "ХАРКІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ"
ЦЕНТР ЄВРАЗІЙСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
"ДЕШТ-І КИПЧАК"

**Олександр
ГАРКАВЕЦЬ**

УРУМСЬКИЙ СЛОВНИК

Алма-Ата 2000

*На добру згадку про всіх
шанувальників урумського
слова і як заохочення нашим
дітям плекати й шанувати
свою і кожну іншу духовну
культуру:*

*Олександр ГАРКАВЕЦЬ.
10 серпня 2000 року,
м. Алма-Ата.*

Передмова

Автор із вдячністю згадує всіх тих простих урумських людей, котрі радо приймали його у себе вдома й зацікавлено розкривали неоціненні скарби урумської мови, фольклору, духовності цього народу, невеликого чисельністю, віками пригніченого, а однак дуже щирого і щедрого на добро. Тому через багато років після спілкування з ними в авторовій душі не слабнув голос неодмінного обов'язку повернути духовні скарби урумів Надазов'я урумському народові й відкрити їх для наукового світу. Перед цим авторові вже вдалося опублікувати й подарувати сучасникам корпус урумського фольклору [Гаркавець, 1999]. І оце тепер настала сприятлива нагода дати до тих же дбайливих рук і урумський словник. Нехай же словник цей буде замість монументального базальтового пам'ятника тим моїм старшим приятелям-урумам, що не дожили до цієї щасливої години, а zarazом — нагадуванням для сучасників, котрі мусять переконатися, що й у малочисельного народу є досить духовних скарбів, аби почувати себе гідно серед багаточисельних народів.

Діалектна й писемна фіксація урумської лексики, звичайно, не є повною, тим паче, не є вичерпною. Припускаємо, що більшість зафіксованих слів має значно ширше розповсюдження. Своїм завданням ми вважали подати всі записані слова з такою діалектною атрибуцією, яку максимально дозволяє наш польовий матеріал.

Будова словника

1. Урумські слова розташовано в алфавітному порядку без об'єднання їх у гнізда. Кожне слово, в тому числі й складне, утворює окрему статтю.

2. Омоніми (слова, однакові за написанням і звучанням, але різні за змістом, а здебільшого й за походженням) подаються окремими словниковими статтями й позначаються світлими римськими літерами без крапки:

ат I кінь...

ат II ім'я...

3. Після гаслового (реєстрового) слова у круглих дужках наводиться фонетично своєрідна або відмінна від гаслової словозмінна форма:

ат (атай)...

афур (афруй)...

4. Урумська мова має такий діалектний поділ:

діалект кипчацький, говори:

кипчацько-половецький – *ВН, СБ, П* – Велика Новосілка (Єні-Сала), Старобешеве (Бешев), Першотравневе (Мангуш);

кипчацько-огузький – *СМ, Б, У* – Старомлинівка (Керменчик), Богатир, Улакли;

діалект огузький, говори:

огузько-кипчацький – *Г, СЛ, К, СГ* – Гранітне (Карань),

Староласпа, Комар (Камара), Старогнатівка (Гурджі);

огузький – *М, СК* – Маріуполь, Старий Крим.

Як для гаслової, так і для похідних словоформ, якщо вони не є загальнопоширеними, – у напрямку послаблення кипчацьких і посилення огузьких характеристик від кипчацько-половецької говірки Великої Новосілки до огузької Старого Криму – з допомогою курсивних абревіатур вказується говірка і джерело фіксації:

ВН – **Велика Новосілка**

ВНГ – Велика Новосілка, розмовник Ф.І.Грачової

СБ – **Старобешеве**

НБ – Новобешеве

НБС – Новобешеве, дипломна робота Н.І.Єременко

СБА – Старобешеве, записи

П.І.Асланова в обробці

А.Х.Чолпанова

СБФ – Старобешеве, дипломна робота В.К.Богонос-Федорової

СБЧ – Старобешеве, записи

А.Х.Чолпанова

П – **Першотравневе**

СМ – **Старомлинівка**

Георг. – Георгіївка

МК – Малий Керменчик

НМ – Новомлинівка

О – лексикографічна картотека і тексти Ф.І.Оглуха,

вихідця зі Старомлинівки

Б – **Богатир**

БТ – Богатир, дипломна робота О.О.Тарасьєвої

У – **Улакли**

Р – Роздольне, з Богатиря й

Улаклів

Г – **Гранітне**

Андр. – Андріївка

Кам. – Кам'янка

НМар. – Новомар'їнка

НС I – Новоселівка I

НС II – Новоселівка II

СЛ – **Староласпа**

БК – Білокам'янка

НЛ – Новоласпа

К – **Комар**

НК – Новий Комар

НКД – Новий Комар, дипломна робота М.П.Демішевої

ЧЗ – Червона Зірка

Я – Ялта

СГ – **Старогнатівка**

Григ. – Григорівка

МГ – Малогнатівка

СГМ – Старогнатівка, за [Муратов 1963]

СГС – Старогнатівка, дипломна робота А.Ю.Сагірової

М – **Маріуполь**

ММ – Маріуполь, за [Марков 1892]

СК – **Старий Крим**

Кб. – **Євангеліє з Каракуби** – румейського села в Криму, XVIII століття.

Для загальнопоширених слів місце фіксації *ВН-СК* вказується при протиставленні діалектних форм:

авуч долоня, жменя *ВН-СК*, пригорща *СЛ, СК...*

Оскільки реєстрові слова й їхні форми та значення нами зафіксовано не в усіх говорах, у посиленнях маємо переважно не повний, а частковий діалектний ряд, наприклад:

сен ти; **сениц** *ВН-У* / **сенин** *Г-СК* / **сеэц** *СБ, СМ, У* / **сеэн** *СМ, Б, К, СГ, СК* / **сеин** *Г, СЛ*; **саңа** *ВН-У* / **сана** *П, Г, М, СК* / **саа** *П, СМ, У-СЛ, СГ, СК*; **сени**; **сендэ**; **сендэн**.

сенинт'и той, що в тебе, твій *К*.

сеницт'и той, що в тебе, твій *О*.

Редуковані й локативні форми займенника **сен** зафіксовано не в усіх говорах, але ми переконані, що вони вживаються скрізь, та, на жаль, цих форм немає в зафіксованих нами текстах.

5. Якщо форму зафіксовано в писемній пам'ятці або в піснях, то абrevіатура береться у квадратні дужки:

аґе старший брат, дядько, звертання до старшого [*ВН, СБ, Б, Г-СГ*]; *див. аґа*.

6. Ремарки подаються курсивом перед перекладом:

ааң *род. в. займ. о, у його СБ...*

ажы-гужу *бот. 1. грицики У. 2. свєріпа НБС, БТ...*

7. Різні значення слова розділяються напівжирними арабськими цифрами з крапкою. Переклади, близькі за змістом, подаються через кому. Оскільки головне завдання крапки з комою — розрізнення джерел, то й переклади, більш віддалені за змістом, а також граматичні категорії (іменник, прикметник, прислівник тощо) в межах того самого лексичного значення часто даються через кому, а через крапку з комою — лише тоді, якщо відмінні лексичні чи граматичні значення мають те саме діалектне джерело й ті самі посилення. Різні значення словосполучень розділяються літерами з дужкою — а); б); в). Наприклад:

абра- П 1. берегти... *К*;... 2. придбавати в нечесний спосіб *К*.

бель І (-ли) стан, поперек...; **белиңдэн берсин** а) хай (бог) дасть тобі добра по пояс; б) хай (бог) уразить тебе в поперек *СБЧ...*

8. Якщо ж джерела різні, крапка з комою усупереч семантичним вимогам уживається лише для розрізнення джерельної бази: ал П яскраво-червоний, червоний, пурпуровий, рум'яний; красний, гарний *ВН, СБ, У-СЛ, М, СК...*

арыш голобля; дишло для волів *О, К...*

У наведених прикладах значення до крапки з комою властиві всім без винятку урумським говорах від *ВН* до *СК*, а тому посилення відсутні. Решту значень зафіксовано в окремих говорах.

9. Варіанти подаються через кому, в круглих дужках, через косу (/) або через дві паралельних косих (//), що зумовлено суто технічними умовами викладу:

ағыр 1. важкий *Г-СК*; **ағыр** аста ол-тяжко захворіти [*Г*]; **ағыр** асталых/хасталык тяжка хвороба *Г/ММ...*

айбет доля, талан, стан, становище *Г*; **айбет(иниз)** хайыр осун хай вам щастить — відповідь на привітання *Г*.

ах- (ахар, ахай; // аґар, аґай *ВН, СБ, СМ*) тексти, протікати, струмувати, струменіти...

10. Реконструкції, що мають відповідники в інших записах, подаються у круглих дужках:

абельсе (<абеле олса) коли так, якщо так, у такому разі *К*.

алларазо(л)сун (<алла разы о(л)сун) спасибі — хай бог буде задоволений *СМ, Г, СЛ, СК...*

11. Реконструкції, що не мають відповідників в інших опрацьованих нами текстах, подаються в прямих квадратних дужках:

кескир [<пешкир] серветка, рушник [*Г*].

ўскўт [<сўкўт] мовчання; **ўскўт хасеветли турур эди** вона сиділа в мовчазній тузі [*Г*].

12. Ілюстративні приклади — словосполучення, прислів'я, приказки, загадки — наводяться в межах того значення слова, до якого вони відносяться. Якщо ж вони стосуються всіх значень або безпосередньо не пов'язані з жодним із них, то такі вирази подаються в кінці статті за знаком ромб (◊):

аст 1. низ *У, Г, СЛ*. **2.** *післяйм.* під *О, У, Г, СЛ*; **астында** під ним *СЛ*; **йердан/эрдан астында** *СЛ/Г* у неї під шийкою; ◊ **аст бол тихіше, спокійніше, заспокійся** *О*.

13. До стійких зворотів можуть подаватися фразеологічні й буквальні переклади:

диз І коліно [*ВН, СБ, У*], *СЛ, СГ, СК*; **дизи ўстўне** у неї на руках — на колінах *СЛ...*

бал мед; солах балы стільниковий, щільниковий мед *Г*; **ав(у)зуңа бал босун** спасибі тобі на доброму слові, *букв.* мед тобі на уста *СБЧ, СМ...*

14. Якщо гаслове слово, зафіксоване лише у словосполученні, не має власного перекладу, то після нього ставиться двокрапка й далі наводиться словосполучення з цим словом:

айныш: **кўн доғар кўнеш йандан, ай доғар айныш йандан** сонце сходить із сонячного боку, місяць сходить з місячного боку *СЛ*; *пор.* **айеш, айош.**

15. Для слів, що не мають еквівалента в українській мові, дається транслітерація й/або описовий переклад — курсивом:

ахче гроші *Г, К*; **ахче пита** корж із монетою на щастя *К...*

хайтарма хайтарма — урумський груповий танець.

16. Парні слова й форми інтенсиву виділяються в окрему статтю й даються за алфавітом першого слова. Для парних слів, перша частина яких є неповнозначною, відсилання до основного слова не дається:

ана-баба батьки; *див.* **ана, баба.**

ант-эмин присяга, обітниця [*Г*]; **ант-эмин хур-/эт-** присягати, давати обітницю [*Г*].

ап-азир *О*, **ап-азыр** *К* цілком, зовсім, цілковито готовий.

17. Відмінкова розробка іменників подається при гасловій формі називного відмінка у складі словосполучень. Непрямі відмінкові форми іменників у реєстрі мають місце лише в разі фонетичної відмінності від основної форми слова:

ахлы *див.* **ахыл.**

18. Непрямі відмінкові форми займенників подаються переліком (*род., дав., зн., місц., вих. відмінки*) при основній формі, але паралельно описуються й у вигляді окремих статей:

аны I *знах. відм. займ. у його ВН, СБ, СМ.*

аның род. відм. займ. о, у його СБ...

19. Дієслова подаються у вигляді основи з дефісом, що дозволяє потиставити їх омонімічним іменним основам:

арт (арды/арты) 1. зад, тил, задня частина...

арт- (артай, артар) більшати, збільшуватися, підвищуватися...

20. Похідні дієслівні форми спонукального, пасивного, зворотного, спільного, взаємного та спільно-взаємного станів, утворювані регулярно, без зміни основного лексичного значення, зокрема багатоступеневі, залишаються, як правило, без перекладу й супроводяться граматичною ремаркою стосовно граматичного змісту останнього афікса без відсилання до дієслова-основи:

абутла- йти кроками, ступати, крокувати...

абутлат- *спон. О.*

абутлаттыр- *спон. О.*

21. Службові імена й післяйменники, сполучники, частки й енклітики (постпозитивні частки, що можуть писатися через риску), суфіксоїди, вигуки й наслідувальні слова звичайно супроводяться ремарками:

алд 1. передня частина... 3. *сл. ім.* попереду, спереду, перед...

сора післяйм. потім, потому, відтак, після...

ве спол. і [Г, Кб., М]...

да... да *єд.-розд. спол. енкл. і... і;* ашав да, урба да, бонжах та і страви, і одяг, і намісто *СМ...*

-а 1. *прот. енкл. а;* ...көзет-а сон а потім дивися *У...*

22. Велика літера, на відміну від загальних вимог правопису, у прикладах із текстів та перекладах не вживається з суто технічних причин — через надмірну обтяженість тексту абrevіатурами:

арха 1. спина, хребет... 3. допомога, захист, заступник...; **ичиндэн, ичиндэн урғаннар**, — "вай, архам-архам! вай, архам!" — дэген били його все в живіт та в живіт, а він кричав: "о спино моя! о моя спино!" *СБА, СМ...*

Джерела

Марков С. И. Заметки о быте греков г. Мариуполя // Мариуполь и его окрестности.— Мариуполь, 1892. — Стор. 406-438; Приложение. — Стор. 3-38.

Муратов С. Н. Материалы по говорам тюркоязычных греков (урумов) Донецкой области УССР // Кр. сообщения Ин-та народов Азии.— № 72. Языкознание.— М., 1963.— Стор. 178-191.

Гаркавець М. О. Уруми Надазов'я: Історія, мова, казки, пісні, загадки, прислів'я, писемні пам'ятки.— Алма-Ата: Український культурний центр, 1999.— 624 стор.

Урумський алфавіт

Аа Бб Вв Гг Ғғ ҔҔ (Δδ) Ҕ'Ҕ' (Ђђ) Ее Жж
Жҗ Зз Ии Йй Кк Лл Мм Нн ҞҞ Оо ӖӖ Пп Рр
Сс Тт Т'т' (Ђђ) Уу Ӧӧ (Уу) Фф Хх Һһ Цц Чч
Шш Щщ Ъъ Ыы Ьь Ээ Юю Яя Өө

Урумські літери Ђђ, Ґғ відтворюють відсутні в сучасних говірках дзвінкий і глухий м'які вибухові приголосні, які мають те саме місце творення, що й фрикативний [й], і вживаються для транскрипції прикладів із Маріуполя за публікацією [Марков 1892].

Грецькі літери Δδ, Уу, Өө застосовуються у транскрипції прикладів із грекописемних пам'яток.

Список скорочень

акт. — активний

астр. — астрономічне

безос. — безособовий

бот. — ботанічне

в. — відмінок

вз. — взаємний

вих. — вихідний

дав. — давальний

див. — дивися

дит. — дитяче

дієсл. — дієслово

допом. — допоміжне

допуст. — допустовий

єд. — єднальний

енкл. — енклітика

ент. — ентомологічне

ж. — жіноче ім'я

займ. — займенник

зверт. — звертання

зв. — зворотний

зн. — знахідний

зоол. — зоологічне

ім. — іменник

ірон. — іронічне

іхт. — іхтіологічне

карт. — картярське

лайл. — лайливе

майб. — майбутній

мед. — медичне

мин. — минулий

місц. — місцевий

мн. — множина

мод. — модальний, модальність

муз. — музичне

наказ. — наказовий

насл. — наслідування

неозн. — неозначений

одн. — одинна

ор. — орудний

ос. — особа, особовий

пас. — пасивний

перен. — переносне

перепов. — переповідний

пит. — питальний

післяйм. — післяйменник

пор. — порівняй

порил. — посилювальний

предик. — предикативний

прізви. — прізвище, прізвисько

прот. — протиставний

род. — родовий

розд. — розділовий

сл. ім. — службовий іменник

сп. — спільний

сп.-вз. — спільно-взаємний

спол. — сполучник

спол. енкл. — сполучникова
енклітика

спол. сл. — сполучне слово

спон. — спонукальний

ств. — стверджувальний

теп. — теперішній

узаг.-ос. — узагальнено-особовий

ум. — умовний

хім. — хімічне

ч. — чоловіче ім'я